

2. Mis kuulub sõnavabaduse kaitse alla ja kus on sõnavabaduse piirid?

2.1. Sõnavabaduse kaitse ulatus

Põhiseadusega on kaitstud igaühe, st nii Eesti kodanike, välismaalaste kui ka kodakondsuseta inimeste õigus sõnavabadusele. Ka eraõiguslike juriidiliste isikute (nt ettevõtete, sealhulgas meediaettevõtete) sõnavabadus on põhiseaduse kaitse all.¹ Sõnavabaduse kandjaks ei saa aga olla avalikud-õiguslikud juriidilised isikud, sest neil endil lasub kohustus tagada põhiõigusi.²

Põhiseadusest tulenevat õigust väljendusvabadusele tuleb tõlgendada kooskõlas EIÕK ja Euroopa Liidu põhiõiguste hartaga ning neile tugineva kohtupraktikaga. Analüüsides, kas teatud eneseväljendus on põhiseaduse alusel kaitstud, tuleb lähtuda laiendava tõlgendamise põhimõttest. Põhiseaduse § 45 kaitse all on nii ideed, arvamused ja veendumused kui ka muu info. Väljendusvabadus kaitseb ühtlasi vabadust end mitte väljendada, st vaikida.³ Põhiseaduse kaitse igaühe õigusele vabalt saada üldiseks kasutamiseks levitatavat infot tuleneb põhiseaduse § 44 lõikest 1.⁴

Väljendusvabadus kaitseb inimese teadvustatud väljendusi sõltumata nende väärtusest, õigsusest ja mõistlikkusest. Kuna ideed ja veendumused tähistavad pigem sisemisi protsesse, kuuludes *forum internum*'i valdkonda, võib jagada väljendusvabaduse kaitse-eseme kaheks valdkonnaks: arvamusteks ja muuks infoks. Ei ole mingit tähtsust sellel, mis teemal arvamust avaldatakse, ega sellel, kui mõtteavaldus tundub olevat väär või väärtusetu. Kaitstud on nii kommertsreklaam kui ka poleemika, nii väärtushinnangud kui ka faktiväited.⁵

Väljendusvabadus „ei piirne üksnes kontrollitava faktilise ehk tõese ja mõõdetava teabe esitamisega, vaid hõlmab ka arvamuste, ideede, veendumuste, kriitika, hinnangute, mõtete ja kujutluste väljendamist“.⁶ Kaitstud on ka eneseväljendus, mis ründab ning on šokeeriva ja häiriva laadiga.⁷ Inimeste kooselu tingib alati piiranguid, sest ühe inimese õigusi piiravad teiste inimeste õigused. Kriitika on niisama vajalik reaktsioon meie enesekujutamisele nagu meie tegutsemisvabaduse vältimatu

piiramine näiteks liikluses, on leidnud Peter Schlechtriem.[8](#)

Kaalukas osa väljendusvabadusest on õigus saada avalikku huvi pakkuvat teavet ja ideid ning ajakirjanduse kohustus seda pakkuda.[9](#) Õigus saada üldist huvi pakkuvat teavet hõlmab nii pressivabadust kui ka foorumite loomist avalikuks aruteluks, muu hulgas valitsusväliste organisatsioonide poolt.[10](#) Õigusega saada teavet on seotud ka avaliku võimu kohustus tagada teabele juurdepääs.[11](#)

Sõnavabaduse kaitse all on ka kahtlustused ja kuulujutud. Euroopa Inimõiguste Kohtu kaasus Timpul Info-Magazin ja Anghel vs. Moldova puudutas vaidlust Moldova ajalehe artikli üle, milles käsitleti võimalikku korruptsioonijuhtumit seoses riigiasutuste ja investeerimisfondi D. H. vahel tehtud luksusautode salajaste müügitehingutega, mis ületasid turuhinda. Artiklis esitati küsimus, kas luksusautosid jagatakse Moldova kuberneridele presidendi toetamise tagamiseks. Artiklis mainiti Moldova ühte juhtivpoliitikut, kes teatas, et valitsuses levinud kuulujutud osutavad sellele, et iga auto eest makstakse umbes 7000 eurot rohkem, kui on selle hinnakirjajärgne hind, ning artikli alusel „Chișinău halvad ja kindlasti halvasti informeeritud suud väidavad, et ... keegi maksis kellelegi 500 000 dollarit“, mis viitab võimalikule altkäemaksule.[12](#)

Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutas, et meetmed, millega piiratakse ajakirjanduse keskset rolli edastada demokraatlikus ühiskonnas ideid ja arvamusi ning millega ühtlasi piiratakse juurdepääsu teabele, mida avalikkusel on õigus saada, peavad olema väga kaalukalt põhjendatud. Suur osa ajakirjanduse kui avalikkuse valvekoera rollist on teistelt isikutelt pärinevate lugude ja kuulujuttude kajastamine ning ajakirjanduse õigust sellist materjali avaldada tuleb kaitsta juhul, kui see pole täiesti alusetu. Kohus toonitas veel kord, et valitsuse suhtes kriitilise poliitilise väljenduse piirid on laiemad ja et karmid karistused avalikkusele oluliste küsimuste käsitlemise eest on väljendusvabadusele jahutava mõjuga.[13](#)

Väljendusvabaduse kaitsealasse kuuluvad mistahes vormis ja viisil tehtud väljendused, sealhulgas anonüümne ja pseudonüümne väljendus. Anonüümsus internetis ei ole siiski absoluutne väärtus ning seda tuleb tasakaalustada teiste isikute õiguste ja vajadustega, muu hulgas seoses korrarikkumise või kuriteo ärahoidmisega.[14](#) See, millist kaitset üks või teine eneseväljendus vajab, sõltub asjaoludest ja olukorrast.

Õigusi ja huve tasakaalustades võetakse arvesse väljenduse olemust (poliitiline, äri- või kunstiline), edastamise kanalit (meediumit) ja selle kanali levi või kättesaadavuse ulatust ning sihtrühma (auditooriumi), kellele on väljendus suunatud.¹⁵ Riigid võivad rakendada eri väljendusvormidele ja -viisidele piiranguid oma kultuurilise, religioosse, sotsiaalse, majandusliku või poliitilise olukorra alusel, järgides siiski Euroopa Inimõiguste Kohtu testi, mille alusel tuleb otsustada, kas piirang on demokraatlikus ühiskonnas vajalik.¹⁶

2.2. Sõnavabaduse piiramine

Sõnavabaduse ning teiste õiguste ja huvide tasakaal

Igasugune eneseväljendus ei saa olla absoluutselt piiramatult. Eesti põhiseaduses on seatud põhiõiguste kasutamisele piirid § 19 lõikega 2, mille alusel peab igaüks oma õiguste ja vabaduste ning kohustuste täitmisel austama ja arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust. Riigikohus on selgitanud, et „mistahes põhiõiguse realiseerimisvõimalused saavad piiramatult kesta vaid seni, kuni seejuures ei takistata mingi teise põhiõiguse realiseerimist. Sellises põhiõiguste konkurentsi olukorras tekib paratamatult põhiõiguste piiramise vajadus“.¹⁷

Riigikohus on selgitanud¹⁸, et põhiõigustel ei ole hierarhiat ja õigusteoorias puudub vastus sellele, milline peaks olema põhiõiguste konkurentsi olukorras ühe või teise põhiõiguse piiramise määr:

„Enamlevinud on siiski seisukoht, et inimkeskses ühiskonnas tohib põhiõiguste konfliktolukordades kõige vähem piirata inimväärikust – kompleksset põhiõigust, mille elementideks on eeskätt õigus heale nimele, õigus mitte olla hirmul enese ja oma lähedaste eksistentsi pärast, õigus õiguslikule võrdsusele kõigi teiste inimestega, õigus inimlikule identiteedile, informatsioonilise enesemääramise õigus, õigus kehalisele puutumatusele“.¹⁹

Põhiseaduse §-le 45 toetudes on võimalik piirata väljendusvabadust seaduse alusel avaliku korra, kõlbluse, teiste inimeste õiguste ja vabaduste, tervise, au ning hea nime kaitseks. Samuti on see võimalik riigi ja kohalike omavalitsuste teenistujate puhul neile ameti tõttu teatavaks saanud riigi- või ärisaladuse või konfidentsiaalsena saadud info ning teiste inimeste perekonna- ja eraelu kaitseks, samuti õigusemõistmise huvides.

Kooskõlas subsidiaarsuse põhimõttega saavad riigid valida piirangute sisu, ulatuse ja tugevuse üsna vabalt juhul, kui see on kooskõlas põhiseaduse eesmärgi ja põhimõtetega.^{[20](#)} Tungiva sotsiaalse vajaduse hindamisel lähtub Euroopa Inimõiguste Kohus sellest, et „mida olulisem ühiskonnale ja mida suuremat hulka inimesi puudutav on probleem ning mida akuutsem diskussioon selle ümber, seda aavam on väljendusvabadus ning kõrgem lävi sellesse sekkumisel. Demokraatia, väljendusvabaduse ja tungiva sotsiaalse vajaduse seostamise võtmemõisteteks on pluralism, sallivus ja avatud hoiak“.^{[21](#)}

Kui Saksamaa endine liidukantsler Gerhard Schröder asus Nord Streami järelevalvenõukogu esimeheks, avaldas ajaleht Bild esilehel artikli. Selles tugines ajaleht Saksamaa Liberaaldemokraatliku Partei asepresidendi Carl-Ludwig Thiele väidetele, mille alusel loobus Schröder poliitilisest karjäärast seoses tulutoova töökohaga Nord Streami projektis ja kutsus omakasust motiveerituna sellega esile ennetähtaegsed valimised. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et artiklis oli Schröderi tegevust poliitikuna käsitletud seoses avalikku huvi pakkuva teemaga ja et ajakirjanduselt ei saa nõuda poliitilise arutelu käigus ühe poliitiku esitatud väidete tõele vastavuse hindamist. Kohus märkis, et kuna ei olnud tungivat sotsiaalset vajadust asetada endise liidukantsleri mainet kõrgemale ajakirjandusvabadusest ja üldsuse õigusest käsitleda avalikku huvi pakkuvaid teemasid, ei olnud ajakirjandusvabaduse piiramine demokraatlikus ühiskonnas vajalik.^{[22](#)}

Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutab, et valitsuse suhtes tehtava lubatud kriitika piirid on laiemad kui eraisiku suhtes. Poliitiline arutelu on demokraatlikus riigis enesestmõistetav, st valitsust peab saama vabalt kritiseerida ja valitsuse tegevus peab olema avalikkuse kontrolli all.^{[23](#)} Kaasuses *Navalnõi vs. Venemaa* (nr 2)^{[24](#)} käsitles kohus Venemaa opositsiooniaktivisti Aleksei Navalnõi koduaresti panekut, suhtluskeeldu ning ligipääsu keelamist suhtlusvahenditele (sealhulgas internetile) seoses käimasoleva kriminaaluurimisega, mille raames süüdistati teda rahapesus ja kelmuses.

Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et Venemaa meetmetel ei olnud mingit seost kriminaaluurimise eesmärkide täitmisega, kuna meetmetel ei olnud legitiimset eesmärki. Seetõttu oli Venemaa rikkunud Navalnõi õigust sõnavabadusele. Meetmed tema sõnavabaduse piiramiseks olid sihitud tema avaliku tegevuse, sealhulgas avalike kogunemiste korraldamise ja neil osalemise takistamisele ning poliitilise mitmekesisuse allasurumisele.^{[25](#)}

Riive proportsionaalsust hinnates kehtib üldpõhimõttena nn leebeima vahendi põhimõte. Väljendusvabaduse riive ei ole vajalik siis, kui on olemas muu sobiv õiguspärane vahend, mis edendab põhiseaduslikke eesmärgi ja kaitseb selle väärtusi samal määral, kuid riivab põhiõigust vähem intensiivselt.[26](#) Üldiselt on väljendusvabaduse määr „kõige avaram poliitilise ehk avaliku elu küsimustes, kitsam muudes valdkondades ning kõige piiratum eraelu sfääris“. [27](#)

EiÕK artikli 15 lõike 1 alusel võib konventsiooniosaline peatada sõja ajal või muus hädaolukorras, mis ohustab rahva eluvõimet, osa konventsiooniga võetud kohustuste täitmise, kuid ka sellisel juhul ei ole riigil õigust piirata sõnavabadust põhjendamatult.

On väidetud, et EiÕK artikkel 15 annab riikidele justkui kindlustuspoliisi, et erandjuhtudel võidakse võtta meetmeid, mis tavaolukorras oleksid ebaproportsionaalsed. Igal juhul ka siis, kui riik tugineb EiÕK artiklile 15, tuleb siiski tagada, et piiravad meetmed oleksid proportsionaalsed, hädavajalikud ja ajutised. [28](#)

Näiteks Türgi peatas konventsiooniga võetud kohustuste täitmise 21. juulil 2016 seoses riigipöördekatsega. Euroopa Inimõiguste Kohtu asjas Şahin Alpay vs. Türgi oli kaebaja ajakirjanik, kes vahistati pärast 15. juulil 2016 tehtud riigipöördekatset. Şahin Alpay oli kirjutanud valitsuse suhtes kriitilisi artikleid ja Türgi süüdistas teda riigis terroristlikuks organisatsiooniks kuulutatud FETÖ/PDY [29](#) toetamises. Kuigi Türgi konstitutsioonikohus oli seisukohal, et kaebaja oli peetud kinni õigusvastaselt ja tema sõnavabadust oli rikutud, teda siiski ei vabastatud. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et valitsuse kritiseerimine ja sellise teabe avaldamine, mida riik peab enda huve ohustavaks, ei tohi tuua kaasa kriminaalsüüdistusi, nagu kuulumine terroriorganisatsiooni või selle tegevusele kaasaaitamine, valitsuse või konstitutsioonilise korra kukutamine või terroristliku propaganda levitamine. [30](#) Kohus tõi esile, et riigipöördekatse ja muud terroriaktid on Türgis ilmselgelt kujutanud suurt ohtu demokraatiale. Siiski on demokraatia üks peamisi omadusi probleemide lahendamine avaliku arutelu teel. Kohus märkis, et demokraatia areneb sõnavabaduse kaudu ja inimõiguste konventsiooni artikli 15 lõike 1 alused ei saa olla ettekäändeks, et piirata poliitilist arutelu kui demokraatliku ühiskonna tuuma. Ka erakorralises olukorras peaks olema kõigi meetmete eesmärk kaitsta demokraatlikku korda seda ähvardavate ohtude eest ning tuleb tagada demokraatliku ühiskonna väärtused, sealhulgas pluralism ja sallivus. [31](#)

Sõnavabaduse piirangutest on oluline rääkida ka Covid-19 pandeemia kontekstis. Pandeemia vastu võitlemine on inimõiguste küsimus ja seda väga mitmel tasandil. Inimestel õigus selleks, riik võtaks meetmeid nende elu ja tervise kaitsmiseks ning et selles osas ei oleks diskrimineerimist. Eriti oluline on haavavate sihtgruppide õiguste kaitsmine.³² Eesti põhiseaduse § 28 lg 1 sätestab, et igaühel on õigus tervise kaitse. Tervisepõhiõiguse kaitsmiseks on riigil kohustus rakendada positiivseid meetmeid selleks, et tagada tervislik ja ohutu elukeskkond ning mh vältida haigestumist nakkushaigustesse.³³

Nii põhiseaduse § 45 kui EIÕK artikli 10 lg 2 alusel võimaldavad väljendusvabadust teiste inimeste tervise kaitseks piirata. Tervishoiukriisi ajal, mida Covid-19 pandeemia kahtlemata on olnud, võib tekkida tegelik vajadus piirata teatud kodaniku- ja poliitilisi õigusi, et kriisi tõhusalt ohjata. Covid-19 pandeemia ajal teatasid paljud riigid, sealhulgas Eesti, Euroopa Nõukogu peasekretärile EIÕK artikli 15 lõike 1 alusel teatud kohustuste võtmise peatamisest.³⁴ Samas on äärmiselt oluline tagada, et piirangud oleksid eesmärgipärased ja proportsionaalsed. Kodaniku- ja poliitiliste õiguste, sealhulgas sõnavabaduse piiramine kriisi ajal võib olla väga probleemne, sest on ülivajalik, et kodanikuühiskonna aktivistid ja laiem üldsus saaksid ametivõime kritiseerida ning analüüsida nende reageerimist kriisile. See kehtib eriti olukorras, kus seoses eriolukordade kehtestamise ja muude erakorraliste riigisiseste meetmete võtmisega pandeemia kontrollimiseks on paljudes riikides tugevalt kannatanud võimude lahusus ning vähenenud võimalused kontrollida valitsust. Euroopa Nõukogu rõhutab, et epideemiat ei tohi kasutada ettekäändena valitsuse poliitiliste vastaste vaigistamiseks.³⁵

Kuna viiruse leviku ohjamiseks on riigid pidanud võtma erinevaid meetmeid füüsiliste kogunemiste piiramiseks, on inimeste võimalused oma seisukohtade ja meelsuse väljendamiseks paratamatult olnud piiratud. Seetõttu on eriti oluline sõnavabaduse tagamine ka pandeemia kontekstis, et inimestel oleks tagatud igakülgne informatsioon, kuid ka võimalus informatsiooni kahtluse alla panna ja selle üle debateerida.

Sõnavabadus *versus* õigus era- ja perekonnaelu austamisele³⁶

Väljendusvabadusele vastandub muu hulgas inimese isiklik õigus sellele, et tema kohta ei avaldata ebaõigeid asjaolusid, sealhulgas õigus aule ja heale nimele.³⁷ Sõnavabadus ning õigus era- ja perekonnaelu austamisele väärivad võrdset austust ning seetõttu tuleb leida tasakaal, mis säilitaks mõlema õiguse olemuse.

Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohus analüüsib oma kohtupraktikas selle tasakaalu leidmiseks seda, mil määral aitab avaldatu kaasa üldist huvi pakkuvale arutelule; kui tuntud on inimene, kelle era- või perekonnaellu on sekkutud, mis on tema roll ja milline on avalikustamise esemeks oleva tegevuse sisu; milline on olnud selle inimese varasem käitumine, sealhulgas, kas teave on varem avalikustatud; mis meetodeid kasutas ajakirjanik info saamiseks, kas ta tegutses heas usus ja lähtus täpsetest faktilistest asjaoludest, käitudes kooskõlas ajakirjanduseetikaga; millisel viisil inimest kajastati; kui ulatuslikult teavet avaldati ja kui rasked olid selle tagajärjed inimesele. Viimasena analüüsitakse avaldajale määratud karistust.[38](#)

Riigikohus on käsitlenud avaliku elu tegelase temaatikat oma 27. augusti 1997. aasta otsuses nr 3-1-1-80-97, mis puudutas E. T. süüdimõistmist kriminaalkodeksi § 130[39](#) järgi põhjusel, et tema kirjutatud artiklis solvati isikut V. L., nimetades teda *rongaemaks* ja *abielulõhkujaks*. Riigikohus selgitas oma otsuses, et kuigi avaliku elu tegelase suhtes on põhjendatud kõrgendatud huvi, ei saa tunnistada avaliku elu tegelaseks kedagi põhjusel, et ta on avaliku elu tegelase abikaasa, elukaaslane, laps või muud talle lähedane isik.[40](#) Kõrgendatud huvi ei tähenda, et avaliku elu tegelast ei saagi solvata. Avalikkus on „õigustatud ootama, et ajakirjandus kajastab avaliku elu tegelaste elu põhjalikumalt kui tavaliste inimeste elu, kuid avalikkus ei ole õigustatud ootama avaliku elu tegelaste au alandamist, ja seda eriti ajakirjanduse vahendusel ning ebasüüdsas vormis“. [41](#)

Kaasust käsitles ka Euroopa Inimõiguste Kohus kohtuasjas Tammer vs. Eesti, milles kaebaja võrdles Eesti kohtute otsuseid tsensuuriga, mis pärsib seda, et ajakirjanikud julgeksid tulevikus kriitilised olla. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et ajakirjanik oleks saanud kritiseerida V. L.-i ka ilma ebasüüdsaid sõnu kasutamata ja et selliste sõnade kasutus ei olnud avaliku huvi kaalutlustega õigustatud. Kohtu hinnangul ei puudutanud E. T. väited üldise tähtsusega küsimust. Kohus leidis, et kaebaja süüdimõistmine ja karistus ei olnud taotletava õigustatud eesmärgiga ebaoproportsionaalsed ning et Eesti kohtute põhjendused olid piisavad ja asjakohased, et sellist sekkumist õigustada. Kõnealusel juhul oli sekkumine kaebaja sõnavabadusse demokraatlikus ühiskonnas vajalik selleks, et kaitsta kaasinimeste mainet või õigusi inimõiguste konventsiooni artikli 10 lõike 2 tähenduses.[42](#)

Konflikt sõnavabaduse ja eraelu kaitsmise vahel on muutunud eriti teravaks seoses interneti laialdase levikuga, mis võimaldab laimul, valeväidetel ning muul isiklikke õigusi kahjustaval teabel ja arvamustel levida väga kiiresti ja ulatuslikult. Esimene kohtuasi, milles Euroopa Inimõiguste Kohus vaatas läbi EIÕK artiklite 8 ja 10 konflikti

areneva tehnoloogilise innovatsiooni kontekstis, oli Delfi vs. Eesti. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul oli kohtuasja tuumaks kaks vastandlikku reaalsust. Ühelt poolt pakub kasutajate loodud väljendustegevus internetis sõnavabaduse teostamiseks enneolematut platvormi. Teiselt poolt on internetis võimalik „laimavaid ja muid ilmselgelt õigusvastaseid avaldusi, sealhulgas vihakõnet ja vägivallale õhutamist ... levitada nii nagu ei kunagi varem, vaid mõne sekundiga üle kogu maailma, ning mõnikord võivad need jääda internetis pikalt kättesaadavaks“. [43](#) Kohus märkis samas, et kuigi internetist tuleneb sõnavabaduse teostamisele suur kasu, „peab vastutus laimavate või muude õigusvastaste avalduste eest põhimõtteliselt säilima ja olema tõhusaks õiguskaitsevahendiks isikuõiguste rikkumise korral“. [44](#)

Euroopa Inimõiguste Kohus ei tuvastanud artikli 10 rikkumist Eesti poolt, arvestades, et kommentaarid olid olnud äärmuslikku laadi; need olid postitatud vastukajana kaebaja kutsetegevuse raames äriliste põhimõtete alusel hallatavas uudisteportaalis avaldatud artiklile; kaebaja võetud meetmed olid olnud ebapiisavad, et eemaldada viivitamatult pärast avaldamist kommentaarid, mis kujutasid endast vaenu ja vägivallale õhutamist, ning tagada reaalne võimalus, et kommentaaride autorid võetakse vastutusele, ning kaebajale määratud karistus oli olnud mõõdukas. [45](#)

Kuigi interneti levik on toonud uusi väljakutseid seoses isiklike õiguste tagamisega, pakub internet siiski enneolematuid võimalusi väljendusvabaduse jätkuvaks arendamiseks. Internet on meedium, mis on vähendanud geograafilisi, ajalisi, rahalisi ja ka poliitilisi takistusi väljendusvabaduse rakendamisele. Internet soodustab arvamuste paljusust, pakub platvormi väga erinevatele gruppidele oma seisukohtade avaldamiseks ja debateerimiseks. Selleks, et kogu selle arvamuste paljususe juures oleks kaitstud ka isiklikud õigused, on oluline tagada tõhusad õiguskaitsevahendid, mis võimaldaksid rikkumisi ennetada, kõrvaldada ja heastada. Samas tähtis ka teenusepakkujate eneseregulatsioon (sh võimalus teavitada ebasobivatest kommentaaridest ning solvavate või muul viisil isiklikke õigusi rikkuvate kommentaaride kiire eemaldamine). Keskne roll on ka kodanikuharidusel, et parandada inimeste internetihügieeni. Oluline on, et inimesed mõistaksid, et internet ei ole reeglite vaba metsik lääs, vaid et ka internetis kehtivad nii viisakus-ja moraalinormid, kui ka õigused ja kohutused ning rikkumistega kaasneb vastutus.

Sõnavabaduse konflikt mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusega

Sõnavabaduse teostamisel tuleb tagada ka Eesti põhiseaduse §-ga 40 ning EIÕK artikliga 9 tagatud mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadus. Kaitstud on nii vabadus uskuda kui ka vabadus mitte uskuda, st usuvabadus kaitseb nii usu järgijaid kui ka ateiste, agnostikuid ja skeptikuid.[46](#)

Kohtupraktikas on hästi kinnistatud, et sõnavabadus kaitseb ka solvavaid, šokeerivaid ja häirivaid ideid ning mitmekesises ühiskonnas peavad usu järgijad aktsepteerima oma uskumuste kritiseerimist ja kahtluse alla seadmist.[47](#) Samas osutub õiglase tasakaalu leidmine sõnavabaduse ja usuvabaduse vahel sageli äärmiselt keeruliseks ülesandeks, mistõttu on ka näiteks kohtupraktika selles valdkonnas väga kirju. Euroopa Inimõiguste Kohus arvestab sõnavabaduse ning EIÕK artikliga 9 tagatud õiguste vahelist tasakaalu hinnates muu hulgas konkreetse riigi konteksti ning kogu Euroopat hõlmava konsensususe eksisteerimist.[48](#)

Euroopa Inimõiguste Kohus lähtub eeldusest, et kohalikel kohtutel on parem positsioon selleks, et hinnata, millised väited häirivad nende riigis usurahu. Näiteks kaasuses Otto-Preminger-Institut vs. Austria analüüsis Euroopa Inimõiguste Kohus juhtumit, mille puhul sooviti näidata Austria valdavalt katoliiklikus piirkonnas Tirolis filmi, milles on kujutatud jumalat, Jeesust ja neitsi Maarjat kriitilisel ja karikatuursel moel. Filmi süžee järgi karistavad nad koostöös kuradiga inimkonda süüfilisega. Filmi näitamine keelustati Austria usuorganisatsioonide taotlusel. Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutas isikute kohustust vältida eneseväljendust, mis on teiste suhtes asjatult solvav, ja riigi positiivset kohustust tagada usklitele usuvabaduse rahumeelne teostamine. Kohtu hinnangul olid Austria võimud tuginenud filmi näitamist keelustades usulise rahu tagamise eesmärgile ja proovinud ennetada usklite ebavajalikku solvamist, mistõttu kohus ei tuvastanud EIÕK artikli 10 rikkumist.[49](#)

Vastupidisele seisukohale jõudis Euroopa Inimõiguste Kohus oma 2018. aasta otsuses asjas Sekmadienis Ltd vs. Leedu.[50](#) See puudutas reklaamikampaaniat, milles kasutati mehe ja naise modelle, keda nimetati Jeesuseks ja Maarjaks, ning kampaania loosungid olid „Jeesus, millised on su püksid!“, „Kallis Maarja, milline kleit!“ ning „Jeesus ja Maarja, mis teil seljas on!“. Kaebajat trahviti avaliku moraaliga vastuolus oleva reklaami levitamise eest. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et kuna reklaam ei olnud äärmuslikult solvav ega kutsunud üles vägivallale, pidanuks Leedu võimud esitama selged põhjendused, miks on reklaam avaliku moraaliga vastuolus, kuid ei teinud seda. Leedu kohtud ei saavutanud erinevate huvide kaalumisel mõistlikku tasakaalu ja seepärast rikkus Leedu EIÕK artiklit 10, leidis Euroopa

Inimõiguste Kohus.

Kaasus E. S. vs. Austria puudutas islamiteemalisi loenguid Austria Vabaduspartei haridusinstituudis. Kaebaja käsitles ka Muhamedi ja kuueaastase tüdruku Aisha abielu, väites muu hulgas, et Muhamedile „meeldis seda teha lastega“ ning „56-aastane ja 6-aastane? ... Milleks muuks me seda nimetame kui mitte pedofiiliaks?“ ning et „moslemid lähevad vastuollu demokraatia ning meie väärtussüsteemiga“. [51](#) Kaebajale määrati kriminaalkaristus usudoktriini halvustamise põhjusel. Euroopa Inimõiguste Kohus tõi esile, et usklikud peavad olema valmis selleks, et teised inimesed kritiseerivad ja eitavad nende usulisi veendumusi, ent sõnavabadusega kaasnevad ka kohustused ja vastutus ning kellegi väited ei tohiks olla asjatult solvavad (*gratuitously offensive*), samuti peavad riigid tagama sõnavabaduse kõrval religioonide rahumeelse kooseksisteerimise. [52](#)

Kohus toonitas, et kohtuasi puudutab ühiskonnas väga tundlikku teemat ja kohalikel kohtutel on parem positsioon, et hinnata, millised väited häirivad riigis usurahu. Austria kohtud olid väidete konteksti analüüsides leidnud, et need võivad tekitada õigustatud nõrdimust, kuna väidetega prooviti näidata, et Muhamed ei vääri austamist. Muhamedi nimetamine pedofiiliksi oli kaebaja subjektiivne hinnang ja kaebaja ei käsitlenud teemakohast ajaloolist tausta neutraalselt. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et Austria kohtud olid kaalunud sõna- ja usuvabadusega kaetud huve põhjalikult ning leidnud mõistliku tasakaalu, mistõttu ei rikkunud Austria riik kaebaja kriminaalkorras karistamisega tema väidete eest EIÕK artiklit 10. [53](#)

Otsusega asjas E. S. vs. Austria tunnustas Euroopa Inimõiguste Kohus riigisiseste kohtute suurt kaalutlusõigust kommentaaride konteksti ja ühiskonna sallivuspiiri hindamisel usuvabadust puudutavates asjades. Otsus on saanud palju vastukaja ja kriitikat, näiteks on seda lahendit võrreldud nn jumalateotamise seadustega (*blasphemy laws*), mida kasutavad paljud riigid sõnavabaduse mahasurumiseks usuga seotud küsimustes. On ühtlasi leitud, et Euroopa Inimõiguste Kohtu otsus on põhjendamata, toetab sõnavabaduse mandumist, fetišeerib riikide kaalutlusõigust usuga seotud teemadel ning mitte ei aita kaasa usulise sallivuse edendamisele Euroopas, vaid edendab narratiivi islamfoobsetest neonatsidest, kes kiusavad taga usuvähemusi. [54](#)

Artikliga 9 seostuvad veel kaasused ususümbolite kandmise lubatavuse teemal. Valdavalt aktsepteerib Euroopa Inimõiguste Kohus riikide suurt kaalutlusõigust

seoses nõuetega, mis on ususümbolite kohta kehtestatud ameti- ja haridusasutuste töötajatele ning õpilastele.⁵⁵ Kohtu praktika alusel on haridusasutustes ususümbolite kandmine suure kaalutusõigusega küsimuste valdkond ning kohus on tunnustanud sekulaarse põhimõttega kooskõlas olevaid keelde nägu ja pead katvate riietusesemete kohta.⁵⁶

Nii leidis Euroopa Inimõiguste Kohus oma 2014. aasta otsuses, et ka avalikus ruumis nägu katva riietuse keelustamine on inimõiguste konventsiooniga kooskõlas, kuna Euroopa Nõukogu liikmesriikides puudus üksmeel selles, kas lubada seda keeldu, ning see keeld kaitseb avalikku korda ja teiste isikute õigusi.⁵⁷ 2017. aastal jõudis Euroopa Inimõiguste Kohus sarnasele järeldusele nägu ja pead katvate riietusesemete keelamise kohta Belgias. Kohus leidis, et keeld aitab hõlbustada inimsuhtlust, mis on demokraatia toimimiseks hädavajalik. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul on tegu Belgia ühiskonna otsusega selle kohta, kas nägu katvaid riietusesemeid lubada või mitte, ning Euroopa Inimõiguste Kohus toetas selles Belgia kohtute argumentatsiooni.⁵⁸ Teisalt on Euroopa Inimõiguste Kohus toetanud ka ususümbolite kandmist avalikus ruumis juhul, kui see ei ohusta avalikku korda.⁵⁹

Et religiooni ühiskondlik roll ja religiooniga seotud probleemid on riigiti väga erinevad, on igati õigustatud, et usuvabadust puudutavates kaasustes on riikidel suur kaalutusõigus, et hinnata kommentaaride konteksti ja ühiskonna sallivuspiiri. Sõnavabaduse ja usuvabaduse konflikti lahendamine on väga keeruline ülesanne esmajoones mitmekultuurilises ühiskonnas. Kuidas hinnata ühiskondlikku meelsust ning kuidas leida ühisosa, kui kõrvuti elavad väga erineva religioosse tausta ja väärtussüsteemiga inimesed? Sageli võib selles arutelus tunduda, et häid lahendusi ei olegi, sest alati on mingi osa ühiskonnast ülimalt pettunud.

Kuigi riikidel peab olema religioosse konteksti hindamisel kaalutusruum, on oluline, et religiooniga seotud küsimused ei muutuks tabuks, mille üle ei tohi arutleda ja mida ei tohi kritiseerida. On väga küsitav, kas Euroopa Inimõiguste Kohtu otsused kaasustes E. S. vs. Austria ja Otto-Preminger-Institut vs. Austria aitavad kaasa usurahule ning usulisele sallivusele Euroopas – vähemalt ei selgu kohtuotsustest endist, kuidas see peaks juhtuma.

- ¹Ibid., p 10.
- ²Albi, K. Paragrahv 9, p 22. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2020. – <https://pohiseadus.ee/sisu/3480> (30.11.2021).
- ³Maruste, Turk, p 11.
- ⁴Vt ka RKHK, nr 3-3-1- 20-07, 31.05.2007, p 12.

- [5](#)Ernits, M. Avalik väljendusvabadus ja demokraatia. – Juridica 2007/1, lk 17-18. Riigikohus on selgitanud, et faktiväide on põhimõtteliselt kontrollitav ja selle tõesus või väärus on kohtumenetluses tõendatav. Samas ei ole võimalik tõendada väärtushinnangu sisu tõesust või väärust. Väärtushinnang väljendub hinnangus, mis võib oma sisu või vormi tõttu olla konkreetsetes kultuurikeskkonnas halvustava tähendusega. Faktiväite ja väärtushinnangu eristamise kohta vt ka RKEK, 3-2-1-99-97, 01.12.1997; RKTK, 3-2-1-11-04, 11.01.2004. See, kas tegu on faktiväite või väärtushinnanguga, on väga tähtis eristus, kuna õigusvastasuse tuvastamise skeem erineb võlaõigusseaduse alusel suurel määral.
- [6](#)Maruste, Turk, p 13; vt ka EIK, 13778/88, Thorgerir Thorgeirson vs. Island. 25.06.1992; RKTK, 3-2-1-67-10, 21.12.2010.
- [7](#)EIK, 5493/72, Handyside vs. Ühendkuningriik, 07.12.1976.
- [8](#)Schlechtriem, P. Võlaõigus. Eriosa. Õpik. Tallinn: Juura 2000, äärenr 754.
- [9](#)EIK, 9815/82, Lingens vs. Austria, 08.07.1986.
- [10](#)EIK, 21575/08, Kalda vs. Eesti, 17.01.2017, p 41.
- [11](#)EIK, 48135/06, Youth Initiative for Human Rights vs. Serbia, 25.06.2013; EIK, 37374/05, Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) vs. Ungari, 14.04.2009; EIK, 18030/11, Magyar Helsinki Bizottság vs. Ungari, 08.11.2016.
- [12](#)EIK, 42864/05, Timpul Info-Magazin ja Anghel vs. Moldova, 27.11.2007.
- [13](#)ibid., p-d 36, 38–39.
- [14](#)EIK, 2872/02, K. U. vs. Soome, 02.12.2008.
- [15](#)Nimekirja allikas: Maruste, Turk, lk 15.
- [16](#)ibid.
- [17](#)RKKK, 3-1-1-80-97, 26.08.1997.
- [18](#) Ib.
- [19](#) Ibid .
- [20](#)ibid., p 18.
- [21](#)ibid., p 30 edasiste viidetega.
- [22](#)EIK, 48311/10, Axel Springer AG vs. Saksamaa (nr 2), 10.07.2014.
- [23](#)Kuurberg, lk 465.
- [24](#)EIK, 43734/14, Navalnoi vs. Venemaa (nr 2), 09.04.2019.
- [25](#)ibid., p-d 80, 97–99.
- [26](#)ibid., p 31.
- [27](#)ibid., p 33.
- [28](#)Margna, P. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 15 kohaldamine COVID-19 pandeemia puhul. – Juridica 2021/4, lk 247-255.

- [29](#)Fethullahçı Terör Örgütü / Paralel Devlet Yapılanması (türki k). Tölge eesti keelde: gülenistlik terroriorganisatsioon / paralleelne riigistruktuur.
- [30](#)EIK, 16538/17, Şahin Alpay vs. Türkiye, 30.03.2018, p-d 181–182.
- [31](#)Ibid., p 180; vt ka EIÕK art 15 kohaldamise kohta: Mägi, K. Kas inimõigused kehtivad ka kriisiolukorras? – Juridica 2017/7, lk 451–464.
- [32](#)European Union Agency for Fundamental Rights. Fundamental Rights Report. 2021. – <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>, lk 7 (30.11.2021).
- [33](#)Vt täiendavalt Henberg, A. Paragrahv 28. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2020. – https://pohiseadus.ee/sisu/3499/paragrahv_28 (30.11.2021).
- [34](#)Vt ka Mägi, K. Kas inimõigused kehtivad ka kriisiolukorras. – Juridica 2017/7, lk 451–464; European Court of Human Rights, Press Unit. Derogation in time of emergency. April 2021. – https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Derogation_ENG.pdf (30.11.2021).
- [35](#)Council of Europe. Freedom of expression and information in times of crisis. –https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-and-information-in-times-of-crisis#_ftn1
- [36](#)Selles peatükis ei ole võimalik käsitleda kõiki põhiseaduse ja EIÕK väljendusvabaduse piiramise aluseid, mistõttu olen valinud kaks valdkonda: sõnavabaduse konflikt era- ja perekonnaelu austamisega ning sõnavabaduse konflikt mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusega, kus pörkuvate huvide kaalumise ja õiglase tasakaalu leidmine on keeruline ning andnud alust rohketeks väitlusteks.
- [37](#)RKTK, 3-2-1-145-07, 19.01.2008, p 14.
- [38](#)Vt EIK-i kriteeriumide kohta ka Kuurberg, lk 467.
- [39](#)Kriminaalkodeksi § 130 alusel oli teise isiku au ja väärikuse alandamine ebasüüdsas vormis karistatav rahatrahvi või arestiga. Kriminaalkodeks kaotas kehtivuse 2002. a, kui jõustus karistusseadustik, milles ei ole nähtud ette kriminaalkaristust solvamise eest. Seetõttu ei ole au teotamine enam kriminaalkorras karistatav. See on õigusvastane võlaõigusseaduse alusel.
- [40](#)RKKK, 3-1-1-80-97, 26.08.1997, p III.
- [41](#)Ibid.
- [42](#)EIK, 41205/98, Tammer vs. Eesti, 06.02.2001, p 68.
- [43](#)Ibid., p 110.
- [44](#)Ibid.
- [45](#)EIK (suurkoda), 64569/09, Delfi vs. Eesti, 16.06.2015, p-d 128, 140, 162.

- [46](#)Kuurberg, lk 472.
- [47](#)Ibid.
- [48](#)Ibid., lk 476.
- [49](#)EIK, 13470/87, Otto-Preminger-Institut vs. Austria, 20.09.1994.
- [50](#)EIK, 69317/14, Sekmadienis Ltd vs. Leedu, 30.01.2018.
- [51](#)EIK, 38450/12, E. S. vs. Austria, 25.10.2018, p 13.
- [52](#)Ibid., p-d 42–43.
- [53](#)Ibid., p-d 42–58.
- [54](#)Milanovic, M. Legitimizing Blasphemy Laws Through the Backdoor: The European Court's Judgment in E. S. vs. Austria. EJIL Talk. 29.10.2018. – <https://www.ejiltalk.org/legitimizing-blasphemy-laws-through-the-backdoor-the-european-courts-judgment-in-e-s-v-austria/> (30.11.2021).
- [55](#)Kuurberg, lk 476.
- [56](#)Vt nt EIK (suurkoda), 44774/87, Leyla Şahin vs. Türgi, 10.11.2005; EIK, 26625/02, Kose jt vs. Türgi, 24.01.2006; EIK, Kervanci vs. Prantsusmaa, 04.12.2008, nr 31645/04.
- [57](#)EIK (suurkoda), 43835/11, S. A. S. vs. Prantsusmaa, 01.07.2014.
- [58](#)EIK, 4619/12, Dakir vs. Belgia, 11.07.2017; EIK, 37798/13, Belcacemi ja Oussar vs. Belgia, 11.07.2017.
- [59](#)Kuurberg, lk 476; vt ka EIK, 41135/98, Ahmet Arslan jt vs. Türgi, 23.02.2010.